

DEEL 3: AVIFAUNA, ONGEWERVELDEN EN GEWERVELDEN van de Noord-Friese vastelandskust

Door S. Rintjema & H.J. Jager, It Fryske Gea

Inleiding

Vanaf 1994 verwierf It Fryske Gea langs de Noord-Friese vastelandskust steeds meer buitendijks gebied. Destijds werd een toekomstvisie voor het gebied opgesteld (HOSPER & DE VLAS, 1994). In 2010 heeft It Fryske Gea, met financiële steun van de Hedwig Carolina Stichting, voor het eerst geprobeerd om de soortenrijkdom van de Noord-Friese vastelandskust zo volledig mogelijk in kaart te brengen. Dit artikel in drie delen, presenteert de belangrijkste resultaten. Er is ook een uitgebreide rapportage verschenen (JAGER & RINTJEMA, 2011).

Dit deel 3 behandelt de avifaunistische waarden van het onderzoeksgebied (zowel de broed- als niet-broedvogels), de ongewervelden die er zijn aangetroffen en de andere gewervelde dieren (naast de vogels).

Avifauna

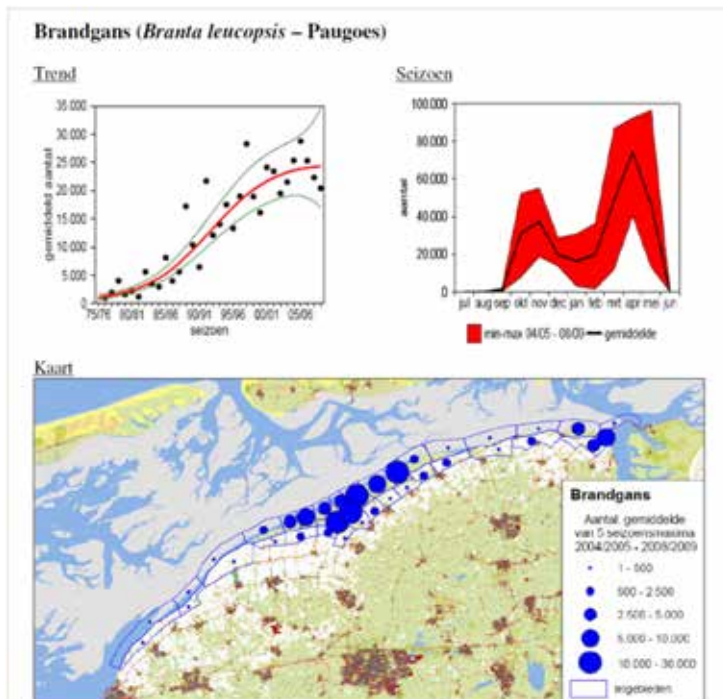
Tijdens de maandelijkse watervogeltellingen langs de Noord-Friese vastelandskust, heeft de Wadvogelwerkgroep vanaf 1994 t/m 2009 in totaal 238 soorten vogels waargenomen. Per jaar maakten bijna 600.000 vogels van gemiddeld zo'n 140 soorten gebruik van het gebied. In de top-10 van meest geziene soorten staan Bonte strandloper (*Calidris alpina*), Brandgans (*Branta leucopsis*) en Wulp (*Numenius arquata*) bovenaan.

De Brandgans is sinds het begin van de watervogeltellingen constant toegenomen tot seizoenspieken die de 100.000 al benaderen. Het

dier is hier bijna altijd te zien, met uitzondering van juli en augustus. De dieren laten de zomerpolders in juni volledig gemillimeterd achter.

Soorten waar we ons zorgen over moeten maken zijn o.a. Scholekster (*Haematopus ostralegus*), Grutto (*Limosa limosa*), Rosse grutto (*L. lapponica*), Kanoet (*Calidris canutus*), Kokmeeuw (*Larus ridibundus*), Zilvermeeuw (*L. argentatus*), Grote mantelmeeuw (*L. marinus*) en Frater (*Carduelis flavirostris*). Deze zijn door verschillende oorzaken sterk achteruitgegaan. Mogelijk is het broedsucces te gering (b.v. Kokmeeuw). Of er is sprake van voedselgebrek in de winter vanwege overbevising van schelpdieren in de Waddenzee (b.v. Scholekster en Kanoet). Of het terrein werd minder geschikt voor de soort door een veranderd beheer, een nieuwe inrichting of een warmer klimaat. Vanwege het laatste overwinterden sommige vogels de afgelopen jaren veel verder noordoostwaarts, b.v. Grote mantelmeeuw (HUSTINGS ET AL., 2009) en Frater (KRAMER, 2010).

Van 26 soorten niet-broedvogels die gebruik maken van de Noord-Friese vastelandskust zijn Natura2000-instandhoudingsdoelen voor de Waddenzee geformuleerd. Voor zes daarvan blijkt de Noord-Friese vastelandskust het belangrijkste gebied te zijn, namelijk voor Brandgans, Bergeend (*Tadorna tadorna*), Pijlstaart (*Anas acuta*), Kluut (*Recurvirostra avosetta*), Kievit (*Vanellus vanellus*) en Krombekstrandloper (*Calidris ferruginea*). Maar liefst 31-100% van de Waddenzee-doelstelling voor deze soorten wordt hier gerealiseerd.

Figuur 11. Bron: SOVON, M. van Roomen en E. van Winden

52 soorten vogels zijn sinds 1991 in het onderzoeksgebied ook vastgesteld als broedvogel. Daarvan staan er 21 op de Rode Lijst van bedreigde en kwetsbare soorten (NEDERLAND WWW.VOGELBESCHERMING.NL, 2004), b.v. gevoelige soorten als Tureluur (*Tringa totanus*), Veldleeuwerik (*Alauda arvensis*) en Kneu (*Carduelis cannabina*), kwetsbare soorten als Slobeend (*Anas clypeata*), Bontbekplevier (*Charadrius hiaticula*) en Visdief (*S. hirundo*), bedreigde soorten als Strandplevier (*C. alexandrinus*) en Tapuit (*Oenanthe oenanthe*) en de ernstig bedreigde Grauwe kiekendief (*Circus pygargus*), Kemphaan (*Philomachus pugnax*) en Velduil (*Asio flammeus*). Een broedgeval van de als verdwenen te boek staande Bonte strandloper (*Calidris alpina*) uit 2009 is door SOVON niet erkend (JAGER & RINTJEMA, 2011). De Waddenzee is als Natura2000-gebied aangewezen voor o.a. 13 soorten broedvogels, waarvan er negen (incidenteel) ook op de Friese vastelandskwelders broeden. Dit zijn Eider (*Somateria mollissima*), Bruine kiekendief (*Circus aeruginosus*), Kluut (figuur 12),

Figuur 12. Kluut.

Foto: Henk Hiemstra

Bontbekplevier, Strandplevier, Kleine mantelmeeuw (*L. graellsii*), Visdief, Noordse stern (*S. paradisaea*) en Velduil. Alleen van Kluut en Bontbekplevier dragen deze broedpopulaties substantieel (beide ruim 30%) bij aan het totale instandhoudingsdoel voor de Waddenzee.

In 2009 werden op 2.372 hectare van het totale onderzoeksgebied (exclusief slikvelden) 4.394 broedvogelterritoria vastgesteld. De gemiddelde dichtheid aan broedvogels is dus 185 broedpaar per 100 hectare, waarbij de zomerpolders gemiddeld een hogere dichtheid hebben dan de kwelders (resp. 275 en 145 broedpaar per 100 hectare). Scholekster, Kievit, Veldleeuwerik en Kluut broeden graag in de door Brandganzen kort gegraasde zomerpolders.

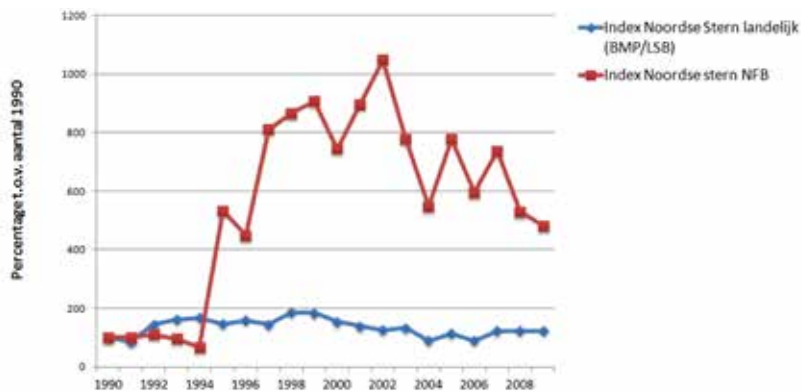
Tussen 1990 en 2010 is het totale aantal territoria sterk afgenomen, namelijk van ca. 12.000 naar ca. 4.000 territoria per jaar. Vooral de koloniebroedvogels, vaak in meer of mindere mate ook liefhebbers van kale grond en kortere pioniersvegetaties, zijn achteruitgegaan, wat meteen een grote impact heeft op het totaal, b.v. de Kluut (van ruim 2.000 naar minder dan 1.000), Visdief (van ruim 500 naar 20), Kokmeeuw (van rond de 10.000 naar ca. 250) en Zilvermeeuw (van ca. 300 naar 15).

De afnames van Kluut en Visdief wijken substantieel af van de landelijke trends (respectievelijk matige afname en matige toename). De oorzaak daarvan moet dus eerder binnen het gebied worden

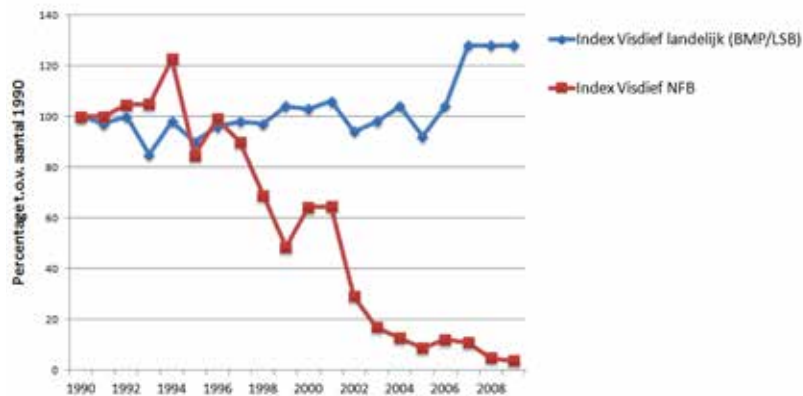

Figuur 13. Bontbekplevier.

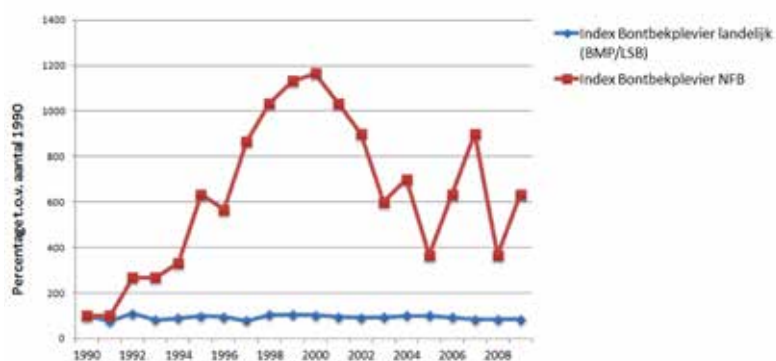
Foto: Henk Hiemstra

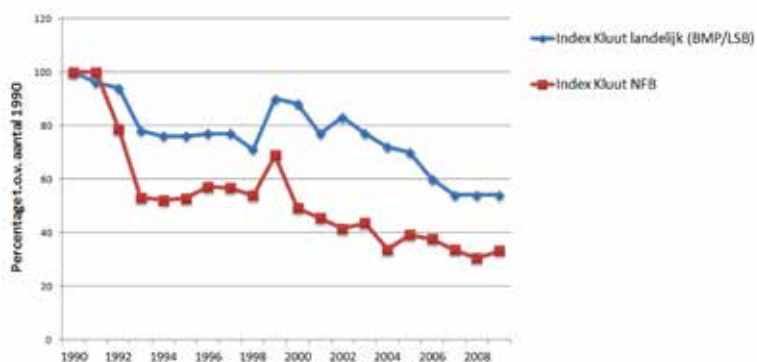
Figuur 14. Index Noordse stern NFB in vergelijking met landelijk

Figuur 15. Index Visdiefje NFB in vergelijking met landelijk

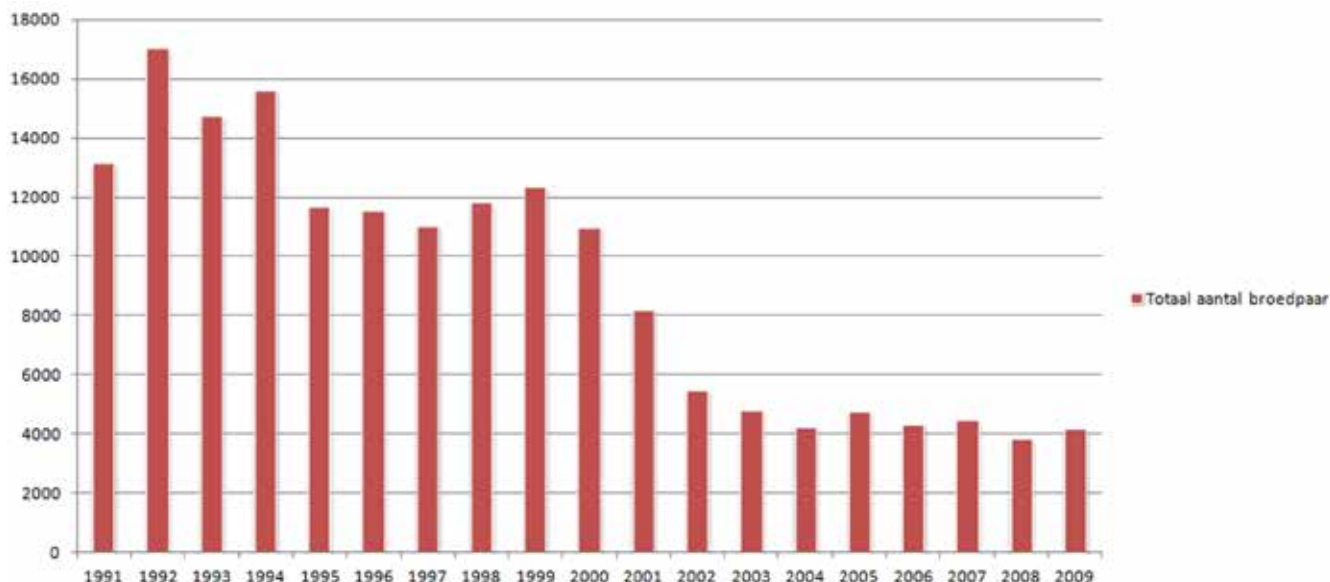
Figuur 16. Index Bontbekplevier NFB in vergelijking met landelijk

Figuur 17. Index Kluut NFB in vergelijking met landelijk

(Bron: SOVON Vogelonderzoek, M. van Roomen en E. van Winden)

Figuur 18. Totaal van alle soorten broedvogels op Noard-Fryslân Bûtendyks NFB 1991-2009.

Bron: Waddenwerkgroep ism IFG

gezocht, waarschijnlijk in de extensivering van de beweiding. Hierdoor verruigden grote gebiedsdelen, waardoor het areaal geschikt broedhabitat slonk. De structuurrijkere begroeiingen vormen bovendien een goed leefgebied voor muizen, die op hun beurt weer roofdieren aantrekken, die bovendien een prima schuilplek vinden in de ruigte. Waarschijnlijk nam dus ook de invloed van predatie hierdoor toe. Vooral de komst van de Vos (*Vulpes vulpes*) in dit gebied, circa 15 jaar geleden, heeft de kolonievogels parten gespeeld. Lokaal komen ze niet meer tot vestiging, terwijl op plaatsen waar ze wel neerstrijken vaker mislukking optreedt. It Fryske Gea laat de Vos daarom

de laatste jaren intensiever bestrijden. De effecten hiervan zijn op dit moment nog niet duidelijk.

Een andere groep broedvogels profiteert juist van de toename van (natte) ruigte en kruidenrijke vegetatie. Rietgors (*Emberiza schoeniclus*), Kneu, Kleine karekiet (*Acrocephalus scirpaceus*) en Blauwborst (*Luscinia svecica*) hebben zich hier vanaf begin jaren negentig gevestigd en vermeerderd.

De stand aan weidevogels (exclusief koloniebroeders) is sinds 1991 vrij stabiel en schommelt rond de 2.500 territoria. Dit in tegenstelling tot de (negatieve) landelijke trend. Tussen de soorten onderling zijn wel grote verschillen. Kievit (van ca. 300 naar ca. 500) en Veldleeuwerik (van ca. 100 naar ruim

Figuur 19. Lamsoorvedermot. Normaal gesproken hebben de voor- en achtervleugels van vedermotten diepe inkepingen en lijkt het alsof de vleugels uit "veren" bestaan, maar soorten van het genus *Agdistis* hebben die inkepingen juist niet. In rusthouding (zie foto) worden de vleugels in elkaar gerold en zie je eigenlijk niet dat het om een vlinder gaat!

Foto: Gerrit Tuinstra

Figuur 20. *Lejops vittata*, Heenzweefvlieg

Foto: Remco Hiemstra

Figuur 21. Tengere grasjuffer (*Ischnura pumilio*) bij dobbe Ferwert Bûtendyks
Foto: Remco Hiemstra

200) zijn toegenomen tussen 1991 tot 2009, maar de Scholekster heeft het moeilijk, met een afname van ca. 1.200 naar ruim 700 tegenwoordig. Dit is vergelijkbaar met de landelijke trend en te wijten aan slechte broedresultaten enerzijds en toenemende wintersterfte door gebrek aan schelpdieren anderzijds. Het is belangrijk om de voedselomstandigheden ter plaatse te verbeteren, want een groot deel van de Europese scholeksters overwintert op het wad.

Zoals eerder geschreven, zijn verscheidene kweldergemeenschappen afhankelijk van beweiding. Het broedseizoen begint buitendijks echter laat, waardoor er risico is op vertrapping van vogelnesten door vee. Rond drinkpunten vindt een concentratie van vee plaats, waardoor daar meer vertrappingsrisico is. Door meer drinkwaterpunten aan te brengen en deze zo goed mogelijk te verspreiden, kan hierin worden gestuurd.

Vroeger werden de landaanwinningsgreppels jaarlijks onderhouden. Ze trokken toen veel vogels (b.v. Kluten) aan, want er was veel bodemleven te vinden. Naar verwachting zal het water zelf een weg gaan zoeken, waarbij kronkelende slenken ontstaan. Hopelijk zullen ook die aantrekkelijk voor vogels worden. Bovendien kunnen bredere slenken eilanden vormen, waar broedvogels buiten het bereik blijven van landzoogdieren, waaronder roofdieren.

Ongewervelden

Insecten

De diversiteit aan bloembezoekende insecten, zoals bijen, zweefvliegen en dagvlinders, wordt in belangrijke mate bepaald door de aanwezigheid van Zeeaster. Deze plant is namelijk dé producent van nectar op de kwelder en dus een belangrijke brandstofbron voor tal van insectensoorten. Diverse soorten larven en rupsen eten bovendien de groene delen van de plant. In de zomerpolders is Akkerdistel de belangrijkste nectarleverancier en in mindere

mate ook Speerdistel (*Cirsium vulgare*). Vanwege hun stekels zijn deze planten minder gevoelig voor beweiding. Ze worden echter wel bestreden om klachten van aangrenzende (binnendijkse) grondeigenaren te voorkomen, waarbij ze regelmatig en over grote oppervlaktes vóór zaadzetting of bloei worden afgemaaid of anderszins verwijderd. Daarnaast vormen kamilles en diverse grassoorten een belangrijke voedselbron voor zweefvliegen.

Als leefgebied of als milieu om te verpoppen zijn veel insecten gebonden aan strooisel of een losse bovengrond. Intensieve beweiding houdt de diversiteit aan insecten dan ook laag, omdat het vee de waard- en nectarplanten afvreet, terwijl tred de bovengrond verdicht en er zich geen strooisellaag opbouwt.

Voor de waterinsecten, zoals libellen, zijn de ringdobben van groot belang, aangezien deze zoet water bevatten en de meeste waterinsecten weinig zouttolerant zijn.

Figuur 22. Distelvlinder (*Vanessa cardui*)
Foto: René Manger

Tabel 2. Overzicht aantal gevonden soorten per insectengroep en welk aantal daarvan als kustgebonden te boek staat.

Soortgroep	Aantal	Kustgebonden
Dagvlinders	19	0
Nachtlinders	111	15
Libellen	25	0
Sprinkhanen	6	2
Vliesvleugeligen (o.a. bijen en wespen)	13	1
Tweevleugeligen (vliegen en muggen)	71	7
Halfvleugeligen (wantsen, bladluizen en cicaden)	64	18
Kevers	76	14
Springstaarten	3	2
Totaal	388	59

Hoewel deze lijst nog lang niet volledig is, zijn er toch al 388 soorten insecten vastgesteld, waarvan 59 kustgebonden zijn (tabel 2).

Dag- en nachtlinders

Algemene dagvlinders zijn goed vertegenwoordigd. Het betreft veelal algemene en mobiele soorten zoals Atalanta (*Vanessa atalanta*), Kleine vos (*Aglaia urticae*), Dagpauwoog (*A. io*) en Distelvlinder (*Vanessa cardui*). Zulke vlinders hebben een grote nectarbehoefte, waar Akkerdistel en Zeeaster in voorzien.

De rupsen van Klein geaderd witje (*Pieris napi*), Klein koolwitje (*P. rapae*) en Groot koolwitje (*P. brassicae*) voeden zich in het gebied ook met vloedmerkplanten, zoals Radijs (*Raphanus sativus*), Wilde koolen Zeekool. Daarnaast werd het Hooibeestje (*Coenonympha pamphilus*), dat landelijk een sterk dalende trend vertoont, regelmatig aangetroffen op de hogere kwelderdelen. Andere waargenomen dagvlinders planten zich hier waarschijnlijk niet voort.

Van de 111 vastgestelde soorten nachtlinders zijn er 39 waarvan de rupsen tevens kwelderplanten eten en 15 waarvan de rupsen dat uitsluitend doen. Voorbeelden van de laatste zijn Astermonnik (*Cucullia asteris*), Lamsoorvedermot (*Agdistis bennitii*) (figuur 19) en Zeealsembladroller (*Eucosma lacteana*).

Libellen

De zomerpolders van Noard-Fryslân Bûtendyks zijn opvallend rijk aan libellen. Dit is toe te schrijven aan de ringdobben, die ontbreken op de overige Friese vastelandskwelders. Maar liefst 25 verschillende soorten zijn hier in de afgelopen tien jaar gezien, waarbij van 13 voortplanting werd vastgesteld. Meest voorkomende soort is het Lantaarntje (*Ischnura elegans*), maar ook de Paardenbijter (*Aeshna mixta*) is hier veel te zien. De larven van deze beide soorten verdragen nog enigszins brak water. Ook licht brakke zomerpoldersloten worden als voortplantingswater benut, evenals afgegraven laagten in zomerpolders. Wateren op de echte kwelder (b.v. kolken Peazemerlannen) waren vooralsnog te zilt voor libellenlarven. De meest opvallende waarnemingen betroffen die van de Zuidelijke glazenmaker (*Aeshna*

affinis), Noordse glazenmaker (*Aeshna subarctica*), waarvan een mannetje patrouillerend werd waargenomen boven een ziltige sloot met Zeebies, en Beekoeverlibel (*Orthetrum coerulescens*). Deze drie soorten zijn alle zeldzaam in Fryslân en betreffen vrijwel zeker zwervers.

Sprinkhanen

Van de sprinkhanen zijn zes soorten vastgesteld. Meest kenmerkende en tevens vrij algemeen is de Kustsprinkhaan (*Chorthippus albomarginatus*). Mogelijk profiteert deze van een door extensieve beweiding gevormd mozaïek van korte en langere kweldervegetaties. Meest bijzonder was de waarneming van een Duinsabelsprinkhaan (*Platycleis albopunctata*). Deze soort komt uitsluitend voor in de duinstrook en dus ook op de Waddeneilanden. Mogelijk betreft de waarneming van deze soort op de kwelder een zwerver van de eilanden.

Van de aangetroffen halfvleugeligen behoren 32 soorten tot de waterwantsen; deze werden grotendeels aangetroffen in de zoete ringdobben. Het sap van Heen (*Bolboschoenus maritimus*) wordt gezogen door de Heencicade (*Paramesus obtusifrons*).

Vliegen

Interessante tweevleugeligen zijn onder andere de Zulteboorvlieg (*Campiglossa plantaginis*), die gebonden is aan Zeeaster, de Heenzweefvlieg (*Lejops vitatta*), waarvan de larve stuifmeel van Heen eet en de Slankpootvlieg (*Hydrophorus oceanus*), die soms massaal aanwezig is op het slik, waar ze haar eieren afzet op organische prut.

Daarnaast werden er verscheidene leuke wapenvliegen aangetroffen.

Kevers

Voor het onderzoeksgebied karakteristieke kevers zijn o.a. de Zilte bontloper (*Acupalpus elegans*), de tussen Zeekraal, Zoutmelde en Schorrenkruid te vinden Kwelderpriemkever (*Bembidion minimum*) en de Gele zoutloper (*Pogonus luridipennis*), die krimpscheuren in de kleibodem als uitvalsbasis gebruikt.

Overige ongewervelden

Dankzij het onderzoek "Biodiversiteit en kwelderbeheer" zijn al 33 spinachtigen gedetermineerd, waarvan er tenminste vijf kenmerkend zijn voor zilte kustgebieden. Dit zijn het Kwelderkaardertje (*Argenna patulla*), de Schorrendandkaak (*Enoplognatha mordax*), de Langpalpstoringsdwergspin (*Erigone longipalpis*), het Klokspinnetje (*Praestigia duffeyi*), en de Schorrenwolfspin (*Pardosa purbeckensis*). De laatstgenoemde is hier zowel de grootste als de talrijkste kwelderspin (duizenden exemplaren).

Vastgesteld zijn tevens acht soorten kreeftachtigen, 26 soorten weekdieren (waaronder ook aangespoelde soorten) en vier soorten ringwormen. Sommige daarvan zijn zeer talrijk in de slikvelden en vormen daar belangrijk vogelvoer, zoals Slijkgarnaal (*Corophium volutator*), Gewone zeeduizendpoot (*Nereis diversicolor*) en Platte slijkgaper (*Scrobicularia plana*). Skeletten van de Zeeklit (*Echinocardium cordatum*), de enige in het gebied aangetroffen zee-eigelachtige, spoelen regelmatig aan op de Kromme Horne en 't Schoor.

Gewervelden

Amfibieën en vissen

Aan amfibieën is alleen Meerkikker (*Rana ridibunda*) aangetroffen, vooral in de ringdobben, maar lokaal ook in de zomerpoldersloten. Van de twaalf gevonden vissoorten staat de Paling (*Anguilla anguilla*) op de lijst van wereldwijd bedreigde diersoorten van de IUCN. Zowel in de zeewaterslenken, als ook in de zomerpoldersloten en ringdobben is vis gevangen. Het gaat onder meer om kustwatersoorten, zoals Brakwatergrondel (*Pomatoschistus microps*), Diklipharder (*Chelon labrosus*) en Driedoornige stekelbaars (*Gasterosteus aculeatus*).

Momenteel is er langs de Noord-Friese kust een vispassagehevel bij Roptasyl, die echter slechts één kant op werkt, namelijk van zee naar binnenwater. Trekvisen moeten echter ook van het binnenwater naar zee kunnen gaan. Op den duur zullen er meer vistrekvoorzieningen worden aangelegd. Voor de Hallumer Ryt ligt hier al een plan voor klaar (WWW.HALLUMERRY.T.NL).

Zoogdieren

Tot de 21 vastgestelde soorten landzoogdieren behoren algemene dieren, zoals Haas (*Lepus europeus*), Ree (*Capreolus capreolus*), Huisspitsmuis (*Crocidura russula*), Dwergmuis (*Micromys minutus*) en Veldmuis (*Microtus arvalis*). De zojuist genoemde muizen werden talrijker door het extensievere beweidingsbeheer. Ook Vos (*Vulpes vulpes*), Hermelijn (*Mustela erminea*) en Wezel (*M. nivalis*) profiteren hier van. In de structuurrijkere vegetaties vinden zij immers gemakkelijker een schuilplaats en muizen. De toegenomen Zeeaster trekt veel nachtvlinders aan, wat ook vleermuizen in de kaart speelt. In ieder geval vijf vleermuisensoorten maken gebruik van het gebied, te weten Gewone dwergvleermuis (*Pipistrellus pipistrellus*), Ruige dwergvleermuis (*P. nathusii*), Laatvlieger (*Epitesicus serotinus*), Meervleermuis (*Myotis dasycneme*) en Watervleermuis (*M. daubentonii*). Deze soorten verblijven 's zomers in de dorpen langs de kust en gebruiken de kwelders uitsluitend als foerageergebied. Van Ruige dwergvleermuizen is bekend dat ze langs de kust trekken van en naar hun overwinteringsgebieden.

Het Waddengebied (inclusief Noard-Fryslân Bûtendyks) is voor twee soorten zeezoogdieren, de Grijze (*Halichoerus grypus*) en de Gewone zeehond (*Phoca vitulina*), aangewezen als "speciale beschermingszone". Deze soorten worden regelmatig rustend waargenomen op de zandplaten voor de kust.

Figuur 23. Veldmuis- (*Microtus arvalis*) gangen in het Noarderleech

Foto: Remco Hiemstra